
AZ *APÁT* LEXÉMA MEGJELENÉSE A GARAMSZENTBENEDEKI APÁTSÁG BIRTOKAINAK NEVÉBEN¹

1. Személynevek és személyekre utaló közszók igen gyakran vesznek részt helynevek létrehozásában. Az ilyen névadás mozgatórugója a személy tulajdonában lévő birtok megnevezésén túl lehet a személy lakóhelyének megjelölésére irányuló szándék, illetve azok a helyek is viselhetik személyek neveit, amelyeken valamilyen jelentős dolog történt velük (HOFFMANN 1993: 107–8). Az alábbiakban ezek közül a helyek birtoklás-története által irányított helynévadásra fogok koncentrálni. A birtoklás tényének a kifejezésre juttatása természetesen nemcsak új helynevek megalkotásában, hanem a helyek már meglévő nevének a megváltoztatásában is tetten érhető (vö. pl. TÓTH 2008a: 20, 38 stb.; RÁCZ 1997: 127–8), és a személynevek mellett személyt jelölő közsavak, például foglalkozásnevek, méltóságnevek is ugyanolyan gyakran feltűnhetnek ebben a szerepkörben (vö. HOFFMANN 1993: 107). Az apátságok birtoklását például az *apát* 'kolostor élén álló szerzetes főpap' (TESz. *apát*) méltóságnévnek a helyek nevében való megjelenése jelezheti elsősorban (vö. TÓTH 2001a: 148). A méltóságnév a korban személynévként is ismert volt (vö. pl. 1221, 1240: *Apat*, 1246/1293: *Apath*, ÁSzt. 71), de KÁZMÉR MIKLÓS szerint a helynevekben inkább a méltóságnév előfordulását kell gyanítanunk, az *apát* főnév ugyanis csak kivételes esetekben vált személynévvé (1970: 110).

A garamszentbenedeki apátság eredeti, hiteles alapítólevelét 1075-ben jegyezték le. Ez az oklevél nem, csupán az 1270-es években interpolált, azaz utólag hozzátoldott részekkel kiegészített változata maradt fenn (DHA. 1: 205, 212, 418). Az alábbiakban a garamszentbenedeki apátság tulajdonában lévő birtokok közül azoknak a neveit vonom vizsgálat alá, amelyek az egyházi tulajdonlás következtében az *apát* lexémából keletkeztek, vagy e lexéma felhasználásával megváltoztak.

Az 1075-ben íródott és a 13. században interpolált alapító oklevélben felsorolt apátsági birtokok között egyetlen olyan sincs, amelynek a neve az *apát* főnévből alakult volna. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az apátságok az esetek nagy részében már létező és névvel felruházott településeket kaptak adományba. Amikor viszont a birtokukba jutott egy-egy terület, akkor – éppen úgy, mint a világi birtokosok – erős késztetést érezhettek arra, hogy ezt a kiváltságukat a névben is kifejezzék, a peres eljárások alkalmával ugyanis a tulajdonlásukat számtalanszor bizonyítani kényszerültek. Az *Apáti* nevek kronológiai jellemzőivel foglalkozva KRISTÓ GYULA azt mondja, hogy az efféle nevek elsőként a 13. században jöttek létre (1976: 53–5). MAKKA LÁSZLÓ KRISTÓ nézeteit bírálva viszont azt tartja, hogy ezek a nevek a régi nevekkal párhuzamosan már a 13. század előtt is használatban lehettek (1979: 104). Az effajta névváltoztatás nemegyszer visszaélésekhez is vezetett. A széplaki apát például az Abaúj megyei Zsupcs települést egy 1286. évi

¹ A publikáció az MTA-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében jött létre.

oklevélre hivatkozva kívánta megszerezni, mondván, hogy az az apátság birtokában van, az oklevélben ugyanis a kérdéses település *Apáti* néven szerepel. Egyéb bizonyíték nem lévén azonban az igényt elutasították (vö. TÓTH 2001b: 18, Gy. 1: 159).

2. A Bars megyei *Susolgi* nevű területen kialakult apátsági falvak a garamszentbenedeki apátság alapításakor, illetve az alapítólevél lejegyzésekor valószínűleg még nem léteztek, hiszen az alapítólevél csak arról szól, hogy a király ezen a területen földet adományozott az apátságnak: „dedi autem et terram in *Susolgi*”. Az adomány azonosíthatóságát segíti azonban, hogy az alapítólevél a terület leírását is közreadja, és a határjárást 1404-ben újból elvégezték (AÚO. 11: 19–22). Ezek alapján kideríthető, hogy az alapítólevél szavai részben a későbbi Apátira vonatkoztathatók (ehhez l. Gy. 1: 425–6, KNAUZ 1890: 188). Ennek adatai az alábbiak:

Apáti: 1253 (Str. 1: 425): *Apatj*; *1332/P.: *Epati*; 1335 (Str. 3: 254): *possessionum maioris et minoris Apati*; 1352, 1380, 1466: *Apaty*; 1362, 1366, 1476, 1491, 1512: *Apathy*; 1541, 1543, 1549: *Apátfalva*, *Apátfalu*, *Apáti*; 1589 (KNAUZ 1890: 186): *Feolsseo Apathi*; 1602 (KNAUZ 1890: 186): *Feolseo Apathy alias Apathffalva*; 1613: *Appaty*;² 1780: *Felseő Apathy*; 1806/1808, 1828: *Felső-Apáthi*; 1893, 1905: *Felső-Apáti* (Gy. 1: 425, ComBars. *Horné Opatovce*).

Az, hogy a garamszentbenedeki alapítólevél nem jegyezte le a település nevét (mivel az vélhetően még nem is létezett), az első fennmaradt említések pedig *Apáti*-ként jelenik meg a 13. század közepére datált oklevélben, talán azt is jelentheti, hogy ebben a névformában a település elsődleges nevét azonosíthatjuk. Az alapító oklevél megírása és a település első említése közti majdnem két évszázad, illetőleg az oklevelek fennmaradásában jelentkező esetlegesség azonban nyilvánvalóan megakadályozza azt, hogy ebben a kérdésben határozottabban állást foglaljunk. A birtoklástörténeti körülmények alapján például egy korábbi névvariáns lehetősége is fennáll, mivel tudjuk, hogy az apátnak ezt a birtokot Vince és Péter ispánoktól kellett visszaszereznie, hiszen Saskő urai 1253 előtt elfoglalták (KEGLEVICH 2012: 177). Az *Apáti* névforma előtt esetlegesen fennáll más elnevezésre azonban írásos dokumentumok nem utalnak.

Az *Apáti* településnév morfológiai szerkesztéssel keletkezett: az *apát* közszóhoz az eredetileg birtoklást kifejező *-i* helynévképző kapcsolódott. A név tulajdonképpen értelme a névadáskor 'az apáté, az apát birtoka' volt (FNESz. *Apatin*, *Felsőapáti*).

A 14. század első feléből adatható, az *Apáti* név *maior* 'nagyobb', illetve *minor* 'kisebb' megkülönböztető jelzővel elkülönített alakjait a faluosztódást követő névosztódás esetei között tarthatjuk számon (a terminushoz és szakirodalmi háttérhez l. TÓTH 2008a: 31–40, 66–70, 2011: 214–6; vö. még BÖLCSKEI 2010: 28–36, 57–60). Az elsődleges településnévhez illesztett, latinra fordított jelzők a település méretére utalhatnak. Egyes szakmunkák ugyanakkor a *nagy* és *kis* jelzőknek a helységek korára vonatkozó jelentését is fölvetik (SZABÓ 1966: 123, vö. BÖLCSKEI 2010: 107–11, 170).

A *kis* és *nagy* jelzőkkel elkülönült kétrészes nevekkal a későbbi források egyikében sem találkozunk. SZABÓ ISTVÁN szerint abban az esetben, ha a névelkülönülés csak rövid ideig állt fenn, és a jelzős nevek helyét újból az alpnév vette át, a nevek mögött névelges falukettőződést, azaz álfalvakat is gyaníthatunk. A valójában egy egységet alkotó

² A betűkettőzés esetleg a latin *abbas* 'apát' szó befolyásoló hatásának a következménye lehet (vö. TESz. *apát*).

települések látszólagos megkettőződését az a spontán elkülönülés hívhatta életre, amelyet az azonos foglalkozású, azonos társadalmi réteghez tartozó stb. emberek a település ugyanazon részén történő megtelepedésében tapasztalhatunk meg. Egy települési egység többszörös neveit leginkább mégis az adott hely birtoklásában bekövetkezett változások idézték elő, például ha egy falun több birtokos osztozott, vagy a falu egy része más birtokos tulajdonába került (1966: 127–8). A pusztán névleges és a valódi faluosztódások közötti határ meghúzása nem könnyű feladat, de az egyszeri előfordulás alapján talán nem alaptalan, ha megkérdőjelezzük a *Kisapáti* és a *Nagyapáti* névvel jelölt falvak oklevélen túli létezését. TÓTH VALÉRIA is hasonlóképpen vélekedik, amikor azt mondja ezekről a jelzős nevekről, hogy „esetleg oklevélnévnek is gyaníthatjuk” őket (2001b: 207, 220). Az osztódás tényét ugyanakkor a később jelentkező *Felsőapáti* (szintén névosztódás eredményét jelző) névforma mindenképpen megtámogatja.

2.1. A 13. századtól *Apáti* néven feltűnő település mai neve *Felsőapáti*, amely név a 16. század végétől már adatolható a forrásokból. A térbeli viszonyított helyzetet kifejező *alsó*, *felső* differenciáló jelzők – a települések méretére (*kis*, *nagy*) és korára (*ó*, *új*) utaló jelzők mellett – a faluosztódás nyelvi kivetülésének, a névosztódásnak a tipikus jelzői (TÓTH 2008a: 38, 2011: 215). Az *alsó*, *felső* jelzős nevek korrelációjának kialakulását SZABÓ ISTVÁN nyomán (1966: 123) BÖLCSKEI ANDREA úgy határozza meg, hogy a kettéosztódást követően a többnyire mélyebben fekvő anyatelepülést egy ideig még a jelzőtlen alapnévi formával nevezik meg, míg a rendszerint az anyatelepülés fölé épült fiatalabb leánytelepülés a *felső* jelzővel kiegészült alapnevet kapja meg, később pedig az *alsó* lexemával bővült alapnév az anyatelepülés jelölőjévé válik (BÖLCSKEI 2010: 160). A mai helynévrendszerből kiindulva az *al(só)*, *fel(ső)* jelzőkkel differenciálódott nevek kapcsán TÓTH VALÉRIA egy másik változási módot is elképzelhetőnek tart. A falvak egyes részeit igen gyakran *Alsófalu* : *Felsőfalu*, *Alszeg* : *Felszeg* stb. névformákkal nevezik meg a helyi névhasználók. Ezek a „belső” elnevezések aztán (az okleveles) „külső” elnevezéseket is befolyásolhatták. Ilyen formán a névleges faluosztódás az oklevelekben jelzővel elkülönült névformákban szerepel (vö. TÓTH 2011: 220).

A helyzetviszonyító jelzői előtagot tartalmazó névpárokban a BÖLCSKEI által felvázolt kialakulási módja megmagyarázza, hogy sokszor miért csak az egyik jelzős formát, illetve az alapnevet találjuk meg a forrásokban (vö. BÖLCSKEI 2010: 162, 182–7). Az oklevelek jelentős számú példát tárnak elénk arra az esetre is, amikor a jelzővel egyénített helynevek önállóan tűnnek fel, tehát sem az alapnévvel, sem egy másik jelzős formával nem állnak korrelációs viszonyban. BÖLCSKEI ANDREA erre a jelenségre a *csonka korreláció* terminust használja (2010: 181–2, vö. 162).

Látszólag a *Felsőapáti* név is a csonka korrelációk sorát gazdagítja, bár az alapnévi *Apáti* egy rövid ideig még párhuzamosan használatban volt a *Felsőapáti* névforma mellett (egy alkalommal, egy 1613-ra datált oklevélben az *Appaty* név szerepel ugyanis), az *Alsóapáti* névforma létezéséről azonban sem 1613 előtt, sem utána nem adnak hírt a latin nyelvű oklevelek. Az is tagadhatatlan persze, hogy az efféle korrelációk háttérben nem ritkán a lejegyzés esetlegessége, illetve az oklevelek eltűnése is állhat (vö. BÖLCSKEI 2010: 181). A *Felsőapáti* elnevezést azért minősítettem fentebb az *alsó* jelzővel álló korrelatív párt „látszólagosan” nélkülöző névnek, mert megítélésem szerint az *alsó* jelzőt tartalmazó nevet mégiscsak megtaláljuk az apátság birtokai között.

A mai Zsitvakenéz település (FNESz. *Zsitvakenéz*) az alapítólevélben *Knyeysic* néven szerepel (*Knesecz*, illetve *Knesech*). A név mindkét alkalommal az 1075. évi alapítólevél 13. század végén interpolált részében fordul elő. Az oklevél szerint ekkor csupán a knyeczsi Szűz Mária tiszteletére emelt kápolna van az apátság tulajdonában: „ecclesiam videlicet Beate Marie semper Virginis de villa *Knesech*”, az 1209. évi, az alapítólevél interpolálásánál korábbi oklevél pedig a kápolna mellett a falut is az apátság birtokaként említi meg: „ecclesias sancte Marie de *Sytoua*” és „villam *chenesis*” (Str. 1: 190–1). E településnek az alábbi névadatait ismerem:

Knyeysic: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 213, 218): *Knesecz* ~ *Knesech*; 1209P. (Str. 1: 190–1): *Chenesis*; 1314 (Str. 2: 697): *Kenesich*; 1323: *Kenezich*; Chron. saec. XIV. 1330-ra: *Kenesich* ~ *Kenensih* ~ *Keuesich*; 1332/PR. (Vat. 1/1: 190): *Kenaseti*; 1338 (AO. 3: 494): *Knesich*; 1352 (AO. 5: 596): *Kenesech*; 1387, 1495: *Kenczech*; 1387: *Kenczeth*; 1388 (ZsO. 1: 502), 1423: *Kenezych*; 1407: *Alsokenesich*, *Felsekenesich*, *Knezych*, *Alsoknezych*,³ 1424 (KNAUZ 1890: 158): *Felső-Knesicz*, *Alsó-Knesicz*; 1424, 1496: *Kenezdyh*; 1467: *Kenezecz* ~ *Kenezech*; 1468: *Kenezecz* ~ *Kenesecz*; 1492: *Kenesycz*; 1492 (KNAUZ 1890: 158), 1493 (KNAUZ 1890: 158): *Alsó-Knesecz*; 1486, 1495, 1496: *Kenesicz*; 1502: *Kenesych*; 1507, 1568 (KNAUZ 1890: 159): *Apáti*; 1538: *Kis Knezsicz*, *Apathfalwa aliter Egihazas Knezsicz*; 1556, 1560 (KNAUZ 1890: 158), 1565 (KNAUZ 1890: 158), 1568 (KNAUZ 1890: 159): *Apátfalva*; 1560 (KNAUZ 1890: 159): *Alsó-Kenesecz*; 1563: *Kenezsycz-Apátfalva*; 1565 (KNAUZ 1890: 159), 1568 (KNAUZ 1890: 159): *Knesicz-Apáti*; 1565: *Knesych vel Apathi sive Apatfalwa inferior*; 1567: *Inferior Apathy*; 1570: *Also Apati*, *Kis Apati*; 1576 (KNAUZ 1890: 159): *Knesecz-Apáti*; 1603: *Knezsycz*; 1780: *Knizsicz* ~ *Knyasycse*; 1806/1808, 1828: *Knezyicz*; 1905: *Zsitva Kenéz*, *Knezsic* (Gy. 1: 452, ComBars. *Žitavany*).

A 15. század végéig az alapítólevélben lejegyzett név volt használatban a település megnevezésére, ám a század elején az egyrészes név mellett a másodlagosan alakult kétrészes, apátsági birtokokat jelölő *Alsóknyeysic* és *Felsőknyeysic* formák is felbukkannak (KNAUZ 1890: 158, KEGLEVICH 2012: 186). Témánk szempontjából annak van kiemelt jelentősége, hogy a 16. századtól más elnevezések mellett (pl. *Egyházasknyeysic*, *Kisknyeysic*) ennek a településnek a neveként is feltűnik a forrásokban az *Apáti* és *Apátfalva* név: ugyanazok a névalakok (is) jelölik tehát a területet, amelyek a korban a Garam mellett lévő mai Felsőapáti megnevezéseként is ismertek voltak. E két névnek a korábbi *Knyeysic* névvel mint megkülönböztető névrésszel való kiegészülése⁴ mellett korán feltűnik a forrásokban az *alsó* jelzős változat is: *Inferior Apathy*, *Also Apati*, illetve *Apatfalwa inferior*. A településnevek *alsó*, *felső*, *kis*, *nagy* stb. jelzői előtagját SZABÓ ISTVÁN „elígazító jelzőfélék”-nek tekinti, és pusztán alkalmi jellegűnek tartja a megjelenésüket.

³ Az adatok ugyanabból az évből, de nem ugyanabból az oklevélből származnak: *Alsokenesich* és *Felsekenesich* egy oklevélben, *Knezych* és *Alsoknezych* pedig egy másikban olvasható (ComBars. *Žitavany*).

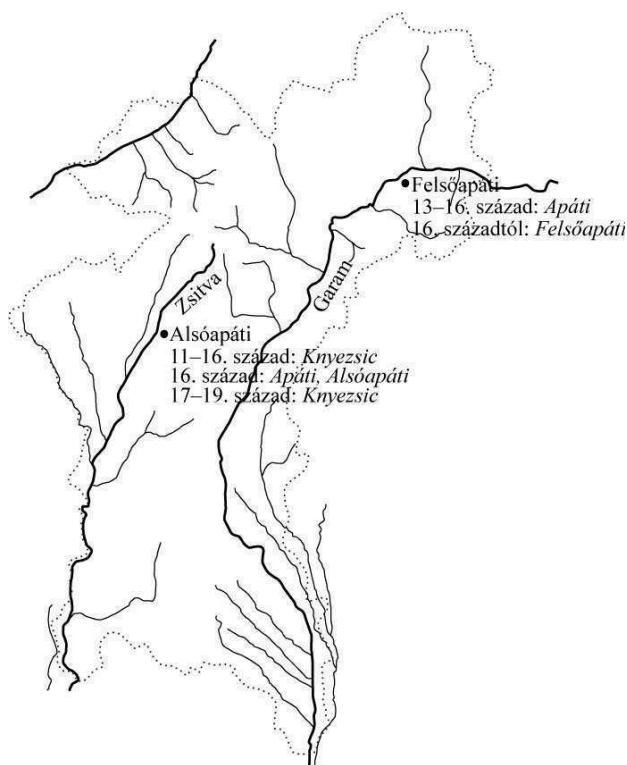
⁴ A *Knyeysicapáti* és *Knyeysicapátfalva* névformák alaki szerkezete a szomszédos települések egyesítésével bekövetkezett névösszevonódás azon típusaival mutat rokonságot, amelyek az eredeti nevek egymás mellé helyezésével jöttek létre (a névösszevonódáshoz l. TÓTH 2008a: 40–5), az okleveles adatok azonban semmi jelét nem mutatják annak, hogy a *Knyeysic* és az *Apáti* nevet viselő területek szomszédos falvak lettek volna. Az *Apáti* és *Apátfalva* nevekkkel szinte egyidejűleg jelentkeztek ugyanis a forrásokban a *Knyeysicapáti* és *Knyeysicapátfalva* formák.

Efféle szerepükkel magyarázza a jelzőknek azt a tulajdonságát is, hogy településnevek előtagjaként rendszerint latin nyelven szerepelnek az oklevelek szövegeiben. (Vö. SZABÓ 1966: 126.) A latinra fordítás nem ad megfelelő alapot arra, hogy ezeket a latinra fordított lexémákat körülírásszerű nyelvi elemeknek tekintsük, latin nyelven való megjelenésük ugyanis az oklevelezési gyakorlat latinizálási eljárásaival van összefüggésben (vö. HOFFMANN 2004). Mindazonáltal az *Apatffalwa inferior* megjelölés esetleg így is értelmezhető, minthogy az *al(só)*, *fel(ső)* egyénítő jelzők leginkább egyrészes alapnevekhez kapcsolódtak (vö. KMHsz. 1.). E nevek (*Alsóapáti* és esetleg *Alsóapátfalva*) kapcsán a Felsőapátinál már bemutatott jelenséggel szembesülünk: a térbeli viszonyítást kifejező *alsó*, *felső* jelzős előtagú nevek közül a településnév adatsorában csak az egyikre találunk példát. Amíg azonban a mai Felsőapáti adatsorában az *Apáti* alapnév *felső* jelzős változata, addig a mai Zsitvakenéz nevei között az *alsó* jelzővel kiegészült változat bukkan fel. Ezek az alakok ráadásul a kronológiai jellemzőiket figyelembe véve is illeszkednek egymáshoz: mindkét esetben a 16. századot jelölhetjük meg a jelzős nevek keletkezésének időpontjaként.

PESTI JÁNOS – akinek a vélekedésével többen egyetértettek (vö. pl. MEZŐ 1982: 223, RÁCZ 1997: 135, BÖLCSKEI 2010: 155–63) – a megkülönböztető jelzői szerepben álló *alsó*, *felső* lexémáknak a következő jelentéseket tulajdonítja: 1. domborzati viszonyokra történő utalás: 'mélyen fekvő', 'magasan fekvő'; 2. folyók folyási irányára való utalás: 'alsó folyás', 'felső folyás'; 3. a felszín horizontális tagolódásának a kifejezése: *alsó* 'közelebb eső hely', *felső* 'távolabb eső hely' vagy *alsó* 'valaminek a vége, határa', *felső* 'valaminek a középpontja'; 4. néprajzi, településtörténeti motívumokra való utalás: *Alvég* 'cigányok lakta falurész'; 5. világtájakra való utalás: 'déli', 'északi' (PESTI 1969: 231).

Az itt felsorolt jelentések ki is egészíthetik egymást, illetve egymással átfedésben is lehetnek. A *Felsőapáti* és *Alsóapáti* nevek jelentéseként – látva elhelyezkedésüket a megyében – a világtájakra való utalás mellett szóba jöhet a domborzati viszonyokkal összefüggésben a folyók folyási iránya is. Felsőapáti északibb fekvése mellett a Garam folyása szerinti felső szakaszbeli helyzete miatt is kaphatta jelzői előtagját, szemben Alsóapáttal. A délebbre fekvő település nem a Garam, hanem a Zsitva partján fekszik ugyan, de a völgyeik egyirányú fő lejtése szerint alsóbb helyzetű.

Az elmondottak alapján úgy vélem, e nevek arra szolgálnak példát, hogy az *alsó*, *felső* jelzők nemcsak a falukettőzések alkalmával létrejött új falvak megnevezéseiként voltak használatban, hanem a településnévi homonímia elkerülésében is szerepet vállaltak. Az alapítólevélben *Knyezsic* néven feltűnő falu *Alsóapáti* névének megjelenése előtt a település nevéként a jelző nélküli *Apáti* forma ugyanis éppúgy adatolható: 1507: *Apáti* (ComBars. *Žitavany*), ahogyan a mai Felsőapáti esetében: 1362, 1512: *Apathy* (ComBars. *Horné Opatovce*). A települések jelzővel való elkülönítését ez esetben az is meghatározó módon befolyásolhatta, hogy a két helység egyazon birtokos tulajdonában volt. A jelzővel bővült helységnevek kapcsán hasonló véleményeket fogalmaz meg TÓTH VALÉRIA is az Abaúj megyei *Felbaksa* és *Felnádasd* nevek kapcsán, amelyek jelölhették a települések egy részét, de a megyében lévő másik *Baksa*, illetve *Nádasd* nevű településektől való elkülönülés szándéka is életre hívhatta a megkülönböztető jelzős formákat (2001b: 50–1, 52–3). BÖLCSKEI ANDREA pedig a 18–19. századi *alsó*, *felső* és *kis*, *nagy* előtagú nevek kapcsán tesz említést hasonló jelenségről, amit ő alapvetően a névismeret kiszélesedésével, illetve a hivatalos névadással magyaráz: így a korrelációban álló *Kisoroszi* és *Nagyoroszi* 21, *Alsónyék* és *Felsőnyék* pedig 64,7 km-re fekvő egymástól (1997: 23, 2010: 110).

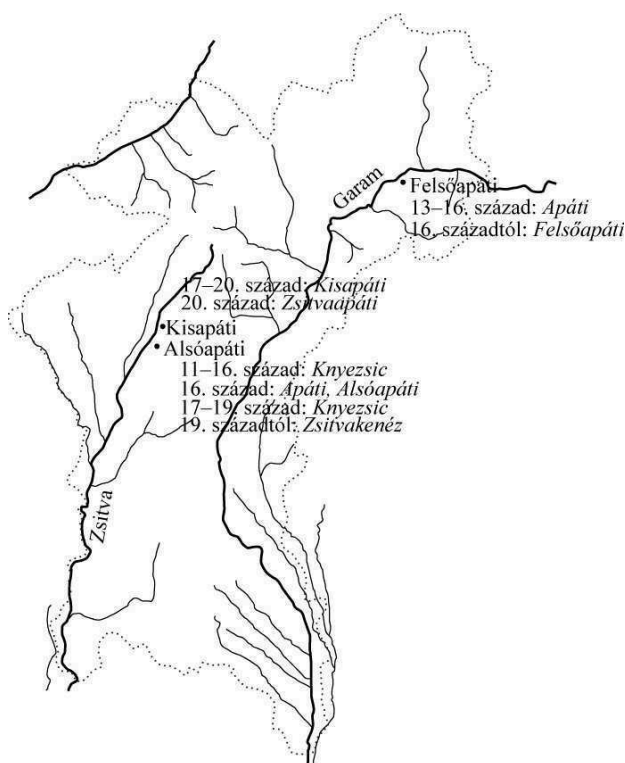

1. térkép: Felsőapáti és Alsóapáti elhelyezkedése

A jelzőpár efféle szerepének a megerősítése vagy megcáfolása további vizsgálatokat igényel, jelenleg azonban úgy gondolom, hogy ha a névosztódás egyik leggyakoribb jelzőpárja a homonímia felszámolásaként létrejött másodlagos nevekben is feltűnik – amely folyamatnak az egyik legfontosabb kiváltó oka az azonos nevű települések térbeli elhelyezkedése lehet (vö. BÖLCSKEI 2010: 239–48) –, akkor e jelzők használata szempontjából fokozott hangsúllyal van jelen a távolságbeli tényező. A homonímia megszüntetésének céljából valószínűleg egymástól nem túl nagy távolságban fekvő, azonos alapnevű települések viselheték az *alsó*, *felső* jelzőket.

A mai *Felsőapáti* név *Apátfalu*, *Apátfalva* formái az elsődleges *Apáti* névből jöttek létre: az *-i* képzőt a *-falu*, *-falva* földrajzi köznevek váltották fel. Ezek a nevek az *Apáti* párhuzamos variánsaként csak rövid ideig nevezték meg a települést (a névelem > névrész csere folyamatához l. TÓTH 2008a: 87–92). A településnevek változástipológiáját tárgyalva TÓTH VALÉRIA többször is figyelmeztet arra, hogy a nevek adatoltsági viszonyaiból nem szabad mechanikusan változási folyamatokra következtetni (2008a: 100–1, vö. 71, 93). A Zsitvakenéz neveként feltűnő *Apáti* alak korábbi ugyan a település *Apátfalva* nevéénél, de a két név első megjelenése között olyan kevés idő van, hogy ebben az

esetben is szerencsésebb, ha a nevek változását (és egymáshoz való viszonyát) illetően nem bocsátkozunk határozott kijelentésekbe. Mert bár lehetséges, hogy itt is a *Felsőapáti* név kapcsán látott változási folyamattal született az *Apáti* névből az *Apátfalva*, de a két forma szinte egy időben való felbukkanása azt a feltételezést is megengedheti, hogy az egyrészes és a kétrészes variáns párhuzamosan jött létre.

2. térkép: Felsőapáti és Kisapáti elhelyezkedése

2.2. Zsitvakenéz települést 1958-ban egyesítették Zsitvaapátival (FNESz. *Zsitvakenéz*). A 20. században egyesített két település a 17. század elejéig egyetlen települési egységet alkotott, ezt követően pedig egy részét, a mai Zsitvakenéz település előzményét a 16. századi *Apáti*-féle neveket követően újfent a *Knyeysic* névvel illették – bizonyára attól sem függetlenül, hogy a Tapolcsányiak birtokába került. Az apátsági rész, vagyis a mai Zsitvaapáti ezzel egyidejűleg a *Kisapáti* nevet kapta (vö. KNAUZ 1890: 158–9).

Kisapáti: 1603: *Kys Appaty*; 1780: *Kiss Apathy*; 1806/1808: *Kis-Apáthi*; 1893, 1905: *Kis Apáti*; 1907/1913: *Zsitvaapáti* (ComBars. *Žitavany*).

A *kis* előtagú név ezúttal a faluosztódás okán keletkezett, de a létrejött két település neve nem áll korrelációban egymással: Kisapáti szomszédosa (az ikertelepülés) ugyanis nem *Nagyapáti*, hanem *Knyeysic* néven szerepelt.

BÖLCSKEI ANDREA a korrelatív pár nélkül álló *kis*, *nagy* jelzős nevek jelentését úgy határozza meg, hogy azok „valamiféle általában vett méretre utalhattak”, vagy „a többi, egyéb típusú differenciáló jelzővel ellátott azonos alapnevű településhez viszonyított méretet mutatták meg” (2010: 110). A *Kisapáti* név is esetleg egy másik, *Apáti* alapnevű névhez viszonyított, kisebb méretű település megnevezéseként jöhetett létre. A 17. században csupán a mai Felsőapáti település nevéként volt használatban az *Apáti* alapnév, illetve annak jelzős változata (vö. ComBars.),⁵ ezért ebben az esetben is azt feltételezem, hogy a *Kisapáti* elnevezésre is Felsőapáti nevei lehettek befolyással. A korrelációk körében nem ritka az úgynevezett szabálytalan korreláció, amikor tehát a névformák bővítményrészei különböző szemantikai típusba tartoznak (vö. BÖLCSKEI 2010: 190). Nem elképzelhetetlen tehát, hogy a *Kisapáti* a *Felsőapáti* korrelatív párjaként jött létre. Elvi síkon alátámaszthatják ezt BÖLCSKEI ANDREÁNAK arra vonatkozó kutatásai is, hogy a 15–16. században a szabálytalan korrelációk között éppen az itt is feltűnő térbeli helyzet (*felső*) : méret (*kis*) típusúak voltak a legjellemzőbbek (2010: 190).

3. Az *Apáti* név az apátság további két birtokának a nevéként is megjelenik a forrásokban. Az egyik megnevezés a korábban *Füzege* nevet viselő birtok nevéként jelentkezik.

Füzege: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 218), *1260 (ÁÚO. 7: 537): *Fizeg*; 1209P. (Str. 1: 190): *Fuzeg*; 1264/1426: *Fiuzege*; 1366/XVIII.: *Fyczek*; *1388 (ZsO. 1: 59), 1489 (DF. 238446, KNAUZ 1890: 240): *Apaty* (Gy. 4: 242).

A Nógrád megyei Füzege birtok az alapítólevél birtokadományozó és határleíró részében név nélkül van megemlítve: „Terram, que sita est super aquam *Fizegi*, dedi cum propriis terminis” [‘A földet, ami a *Fizegi* vize felett helyezkedik el, adtam a saját határai között’]. Az oklevél egy későbbi pontján pedig már névvel szerepel ez a birtok is, innen tudjuk, hogy a víz és a település azonos nevet viselt: „in supradictis vero terris in *Hungaria*, scilicet in [...] *Fizeg*” [‘a fentebb említett magyarországi földeken pedig, tudniillik (...) *Fizeg*-ben’]. 1489-ben Márton fia Dávid el akarta foglalni a Füzege patak melletti Apáti birtokot, amitől az apát eltiltotta: „possessionem *Apathy* vocatam penes fluvium *Ffizeg*” [‘a *Ffizeg* patak melletti *Apathy* nevű birtokot’]. Az alapítólevélbeli apátsági birtok is a Füzege patak fölött terült el, ezért az 1489. évi oklevél szövegrészlete alapján KNAUZ NÁNDOR úgy vélekedik, hogy a birtok neve időközben *Apáti*-ra változott (1890: 240). Az 1388. évi oklevél *Apáti* nevét szintúgy az alapítólevélben szereplő területre vonatkoztatja. Ez az oklevél arról tudósít, hogy az 1388. június 18-án megtartott Bars megyei gyűlésen Henrik apát tiltakozását fejezte ki amiatt, hogy Frank, Konya bán fia az apátság *Apáti* nevű birtokát igyekezett a királytól megszerezni (vö. KNAUZ 1890: 240). A település későbbi történetére vonatkozólag nem szolgálnak iránymutatóként a fennmaradt források, így az oklevelek *Füzege* és *Apáti* elnevezéseinek denotatív azonosíthatóságát sem tudjuk biztosabb alapokra helyezni.

Egy másik *Apáti* a garamszentbenedeki apátság *Zsikva* nevet viselő birtokának megnevezéseként tűnik föl.

Zsikva: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 213): *Sikua*; 1209P. (Str. 1: 190–1): *Sichoua* ~ *Sichoa*; 1293 (HOKl. 138): *Sitvam*; 1352 (AO. 5: 596): *Sykua*; 1387, 1388, 1468: *Zykwa*;

⁵ Felsőapáti nevéként is szerepel egy alkalommal *Kisapáti* és *Nagyapáti*: 1335: possessionum maioris et minoris *Apati* (Str. 3: 254), de egyszeri előfordulásuk alapján ezeket a neveket leginkább névleges faluosztódások nyelvi kivételének tarthatjuk.

1408 (ZsO. 2/2: 190): *Sikwa* alio nomine *Apati*; 1423: *Sykwa*; 1454: *Zykawa*; 1463, 1468, 1486: *Sykawa*; 1603: *Zsykawa*; 1780, 1806/1808, 1828: *Zsikava*; 1780, 1828: *Zikava*; 1806/1808: *Žikawa*; 1893, 1905: *Zsikva* (Gy. 1: 489, ComBars. *Žikava*).

A Bars megyei Zsikva település a Zsitva eredőága, a Zsikva mellett fekszik (FNESz. *Zsikva*). Az alapítólevél korától egészen napjainkig ezen a néven tettek említést az oklevelek a településről, csupán egy 1408. évi oklevél tér el részben – szinonim névhasználatot jelezve – ettől: „*Sikwa* alio nomine *Apati*”. A 15. század elején az apátság bérbe adta a Zsikva településen lévő birtokát Ilsvai Leusták fiainak, Györgynek és Péternek, de 1408-ban az apát panaszt tesz rájuk, hogy nem akarják visszaadni az apátságnak a birtokot. A források szerint a birtok soha nem került vissza az apátság tulajdonába (KNAUZ 1890: 237, KEGLEVICH 2012: 200).

A településeknek nem ritkán több, párhuzamosan használt névváltozatuk is volt, ahogyan ez a népi névhasználat síkján ma is így van, és ahogyan erre a korábban már elemzett településnevek között is láthatunk példákat. A többnevűséget az oklevelek gyakran a szöveg szintjére is emelik azáltal, hogy a neveket az *alio nomine*-féle szerkezetek valamelyikébe foglalva jelenítik meg. Az *alio nomine* ’más néven’ mellett előfordul még az *alio modo* ’más módon’, az *alio vocabulo* ’más megnevezéssel’, az azonos jelentésű *alias* és *aliter* ’másként’, illetve a szintén azonos jelentésű *sive* ~ *seu* és *vel* ’vagy’ kötőszavak használata is (TÓTH 2008b: 287–8). Az ezekben a szerkezetekben szereplő nevek azonban nem mindig ugyanazt a települést jelölik, hanem egymás mellett lévő települések megnevezései is lehetnek.

Az 1408-as oklevél „*Sikwa* alio nomine *Apati*” szerkezete láttán is felmerülhet bennünk a kétely a két név azonos településre vonatkozását illetően. A települést ugyanis sem a korábbi, sem a későbbi okmányok nem nevezik *Apáti*-nak, és a szinonim viszonyra utaló *alio nomine*-s szerkezetben is csak egy alkalommal bukkan fel a *Zsikva* változataként. Ugyanakkor Zsikva szomszédságában nem ismerünk olyan települést, amelynek a 15. század elején *Apáti* lett volna a neve. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy ebben az esetben esetleg arról lehet szó, hogy a település visszaszerzésének céljából szerepel a tényleges *Zsikva* név mellett az apátság birtoklására utaló *Apáti* mint a település másik neve. E név tehát valószínűleg nem valós használatot tükröző névforma.

4. Az *alio nomine*-s szerkezeteknél maradvá további öt Bars megyei – szintén az apátság birtokai közé tartozó – településről kell szólnunk, ezeknek az adatsorában is találunk ugyanis olyan, vaglyagosságot kifejező szerkezeteket, amelyeknek az egyik tagja az itt tárgyalt nevek körébe vonható. Ezeknek a szerkezeteknek a közös vonása, hogy másodikként mindegyikben az *Apát föld(e)* név tűnik fel.

Csiffár: 1209P. (Str. 1: 190): *Chefar*; 1235 (F. 4/1: 25), 1379 *Chyphar*; 1332/PR. (Vat. 1/1: 189), 1380: *Chifar*; 1466, 1493: *Chyfar*; 1480: *Ciffar*; 1512 (KNAUZ 1890: 148): *Chyfar* alias *Apathfewlde* vel *Apathharazthya*; 1603: *Chiffar*; 1780: *Csiffar*; 1806/1808, 1893, 1905: *Csiffár*; 1828: *Cziffar* (Gy. 1: 438, ComBars. *Čifäre*).

Küklő: 1394: *Kykle* (inter Tolmach et Cozmal); 1406 (ZsO. 2/1: 611, 615): *Kwklew* (inter Kozmal et Tholmach); 1429 (KNAUZ 1890: 162): *Kykelo* alias *Apathfeld* (ComBars. *Kwklew*).

Sári: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 214), 1299 (F. 6/2: 237): *Sari*; 1298 (HO. 7: 270): *Saary*; 1309, 1322, 1325>1416, 1326, 1327/1382, 1338, 1458: *Sary*; *1332/PR. (Vat. 1/1: 189): *Ceri* ~ *Seri*; 1418, 1482, 1484, 1493, 1500: *Kyssary*; 1426: *Alsosary*; 1466,

1468, 1476: *Kyssary* alio nomine *Apathfewlde*; 1470: *Saar*; 1603: *Nagy Sary*; 1780: *Kiss Sári, Nagy Sári*; 1806/1808: *Kis-Sári*; 1828: *Kis et Nagy Sári*; 1893, 1905: *Sári* (Gy. 1: 471, ComBars. *Tajná*).

Tolmács: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 213): *Talmach*; 1209P. (Str. 1: 190): *Tholomach*; 1232 (ÁÚO. 6: 515), 1262 (Str. 1: 473): *Tulmach*; 1295 (ÁÚO. 12: 556): *Tolmach*; 1304 (Str. 2: 547), 1406 (ZsO. 2/1: 615), 1414, 1481: *Tholmach*; 1310 (Str. 2: 622), 1489, 1495: *Tholmachy*; 1391 (ZsO. 1: 239): *Tholmak*; 1425: *Kysstolmach*⁶ alio nomine *Apadfewld*;⁷ 1489 (KNAUZ 1890: 214): *Kystholmach* vel *Kyskozmal*; 1495: *Tholmazy*; 1603: *Tholmacz*; 1780: *Tolmacs*; 1806/1808, 1893, 1905: *Tolmács*; 1828: *Tolmáts*; 1907/1913: *Garamtolmács* (Gy. 1: 481, ComBars. *Tlmače*).

Zsengő: 1156 (Str. 1: 108), 1339 (AO. 3: 573), 1381: *Sengeu*; 1240/1253 (ÁÚO. 7: 104), 1275 (Str. 2: 54–5): *Zengev*; 1275 (Str. 2: 54–5): *Zengeu*; 1340 (AO. 4: 32), 1430: *Sengew*; 1341 (AO. 4: 69): *Zengen*; 1410: *Zenge*; 1423: *Zengw*; 1425: *Zengew*; 1480, 1482: *Sengew* alio nomine *Apathfewlde* (Gy. 1: 489, ComBars. *Sengew*).

Talmach határleírását elemezve a „*Kysstolmach* alio nomine *Apadfewld*” és a „*Kykelo* alias *Apathfeld*” vagylagos szerkezetekről Kéklő (Küklő) pusztá és Kistolmács szomszédos elhelyezkedése miatt egy korábbi tanulmányomban úgy vélekedtem, hogy az *Apátföld* nem szinonim párként kerülhetett bele a szerkezetekbe (vö. SZÖKE 2012: 53–4). A vizsgálatba Csiffár, Sári és Zsengő adatait is bevonva ez az elképzelés további megerősítést nyer. Az *alio nomine*-s szerkezeteken túl ezeknek a településeknek a neveként sem jelentkezik máskor az *Apátföld* megnevezés, ezek a vagylagosságot jelző szerkezetek viszont Sári (1466, 1468, 1476) és Zsengő (1480, 1482) esetében több oklevélből is adatolhatóak. Ennél is fontosabb azonban az, hogy Csiffár, Sári és Zsengő falvak is Tolmács és Küklő közelében alakultak ki: Zsengő Tolmáctól délnyugatra fekvő, tőle nyugatabbra találjuk Csiffárt és Csiffár mellett északnyugatra Sárít. Az a legvalószínűbb, hogy az *Apátföld* a településeket vagy azok egy részét magába foglaló birtok nevéként szerepel az oklevelekben, de talán azt a magyarázatot sem kell elvetnünk, hogy az érintett települések szomszédságában létezhetett egy *Apátföld* nevű település.

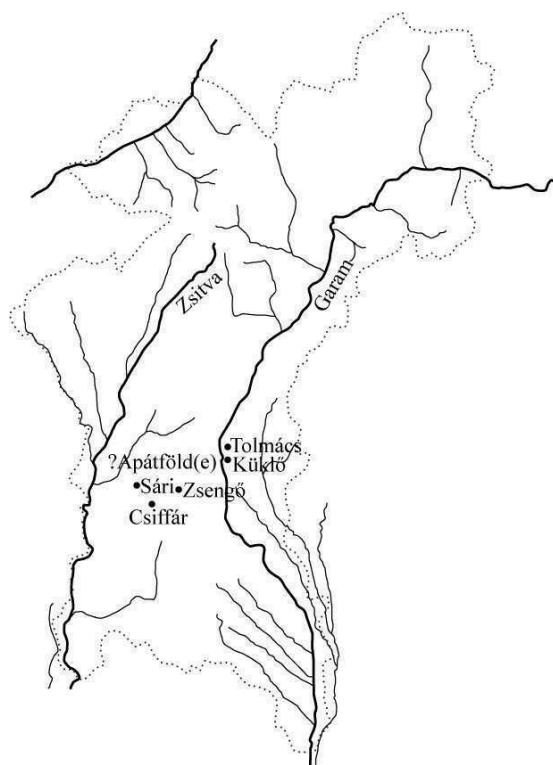
Az sem elhanyagolható információ, hogy az összes szerkezet egy 15. századra datált oklevélben tűnik fel, ami a többi információt kiegészítve ugyancsak arra enged következtetni, hogy a szerkezetek ugyanarról és nem különböző objektumokról tesznek említést.

A szerkezetekben a jelöletlen *Apátföld* és jelölt *Apátfölde* váltakozása sem mond elent az eddig elmondottaknak, hiszen a redukció, illetve a bővülés igen gyakori változási folyamat volt a településnevek körében. A települések változásának vizsgálatakor azonban sokszor igen nehéz eldönteni, hogy a jelölt és jelöletlen formák közül melyik volt az elsődleges változat, s a két forma ráadásul párhuzamosan is létrejöhetett (vö. TÓTH 2008a: 96–131).

A 16. század eleji „*Chyfar* alias *Apathfewlde* vel *Apathharazthya*” szerkezet a többi névpárral szemben egy további nevet is tartalmaz. Ebből az egyszeri előfordulásból azonban nehéz megítélni azt, hogy az *Apátföld* névváltozataként vagy éppenséggel egy másik objektum nevéként tüntette fel az *Apátharasztya* nevet az oklevélíró. Esetleg a Csiffáron lévő apátsági birtok (erdő, cserjés) neve lehetett, azaz az *Apátföld* egy részét jelölhette.

⁶ A *Kistolmács* név Tolmács birtok egy részét jelölhette (vö. SZÖKE 2012: 53).

⁷ KNAUZ NÁNDORNÁL az *Apathfewld* forma szerepel (1890: 214).

3. térkép: Az *Apátföld(e)* név párjaként szereplő helyek

5. A garamszentbenedeki apátságot a 16. század elején bekebelezte az esztergomi székeskáptalan (F. ROMHÁNYI 2000: 26), vannak azonban olyan, egykor apátsági birtokban lévő települések, amelyek neve a 16. század eleje után változott meg az *apát* lexéma felhasználásával. Úgy gondolom, az apátsági birtoklás nélküli századok efféle névváltoztatása arra lehet bizonyíték, hogy a települések életében az egykori apátsági tulajdonlás olyan erős motívum, amely még évszázadokkal később is indokot ad a névváltoztatásra; emellett valószínűleg analógiás hatásokkal is számolnunk kell.

Kései megjelenésük miatt ezek a változtatások a hivatalos névváltoztatással lehetnek kapcsolatban, bár a korábban tárgyalt névváltozatok kialakulásában is erős egyházi hatás érvényesülhetett. A rendszeres hivatalos helységnévadás az 1898. évi törvénnyel vette ugyan kezdetét, de a török kiűzése utáni újratelepítés mesterséges névadásától kezdődő időszak már a rendszertelen hivatalos névadás kora. Az 1898. évi törvény a településnevek rendezésében az egy név – egy község elv megvalósítását írta elő, a településnévi homonímiát tehát igyekezett teljes mértékben megszüntetni (MEZŐ 1982: 43, 45–6).

Apáti (a mai Felsőapáti) mellett Mindszent és Lehota az a két település, amelyeknek a területét az apátság még a 11. században megkapta, de a területen maguk a falvak csak

később alakultak ki. Apáti – mint láttuk – már az első feltűnésekor ezt a nevet viselte, Mindszent neveként azonban csak a 19. század elején jelent meg az *Apáthi-Viészka*,⁸ Lehotát pedig a 19. század vége óta nevezik *Apáthegyfaljára*.

Mindszent: 1332 (Vat. 1/1: 190): sac. OOSS. (= Omnium Sanctorum) de *Epati*; 1352, 1466: *Mendzenth*; 1380: *Mendszenth*; 1385: *Menthzenth*; 1512: *Wezka* idem aliis nominibus *Mendzenth* vel *Kysfalw*; 1806/1808: *Apáthi-Viészka*; 1893, 1905: *Garam Mindszent* (Gy. 1: 425, ComBars. *Ladomerská Vieska*).

Lehota: 1332: *Llhota*; 1380: *Lehota*; 1466, 1473: *Hlotka*; 1476: *Lehothka ~ Lhota ~ Lehotha*; 1481: *Lehothka*; 1491, 1512: *Lehotha*; 1603: *Lehotka*; 1893, 1905: *Apát Hegyalja* (ComBars. *Lehôtka pod Brehy*).

Az alapítólevélbeli Bálvány település egy kicsit korábban, a 18. század végétől *Garamapáti*-ként fordul elő, ezt megelőzően pedig már egy 16. század végi irat *Apátfalu* névvel utalt a területre.

Bálvány: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 214), 1331 (Str. 3: 184): *Balwan*; 1570 (FNESz. *Garamapáti*): *Apátfalu*; 1773 (FNESz. *Garamapáti*): *Garam Apáthi*; 1780: *Garam Apati*; 1806/1808: *Apáthi*; 1828: *Garam Apáthi*; 1893, 1905: *Garam-Apáti* (Gy. 1: 427, ComBars. *Nová Dedina*).

A 17. század elején Knyezsic szomszédságában kialakult Kisapáti település *Zsitva-apáti* elnevezése (1907/1913: *Zsitvaapáti*, ComBars. *Žitavany*) is a hivatalos helységnévadás terméke, kialakítva ezzel a Garamapáti és Zsitvaapáti közti mesterséges helységnévkorrelációt (vö. MEZŐ 1999: 181).

6. Eddig sem volt kérdéses, hogy a birtoklástörténeti mozzanatok erősen hatottak a helynévadásra, illetve a helynévváltoztatásokra. A vizsgált nevek ugyanakkor arra is példát szolgáltatnak, hogy a 18–19. századi hivatalos névadást is befolyásolta az a körülmény, hogy egy-egy település egykor egyházi tulajdonban volt (vö. BÖLCSKEI 2012: 78). Ez olyankor különösen érdekes, amikor a történeti (természetes) névváltozatok között nem találunk egyházi (apátsági) birtoklásra utaló nevet, a hivatalos névadás mégis éppen ezt a motívumot ragadta meg a névválasztás-névváltoztatás során.

Az is feltűnő, hogy az apátság közvetlen környezetében lévő települések megnevezéseiben fejeződik ki leginkább az a szemantikai tartalom, hogy a terület az apát tulajdonában van. A vizsgált nevek a Nógrád megyei Füzege kivételével mind Bars megyéből, a garamszentbenedeki apátság közvetlen környékéről származnak. Természetesen ez az az összefüggésben van, hogy az apátságok birtokainak igen tekintélyes része az apátságok közelében volt.

Az apátsági birtoklásra utaló elnevezések egy részében – a valós névhasználatot is egyértelműen tükröztető írásbeli nevek mellett – tényleges, beszélt nyelvi használatról azonban nemigen beszélhetünk (l. pl. *Zsikva* esetében az *Apáti* státuszát).

⁸ Mindszent szlovák neve *Vieska*, amelynek tulajdonképpeni értelme 'falucska' (FNESz. *Garammindszent*); hasonló szemantikai tartalmú névforma a magyar névvariánsok között is megjelenik; vö. 1512: *Wezka* idem aliis nominibus *Mendzenth* vel *Kysfalw* (ComBars. *Ladomerská Vieska*).

Hivatkozott irodalom

- AO. = *Anjoukori okmánytár* 1–7. Szerk. [1–6.] NAGY IMRE. Budapest, 1878–1891. Szerk. [7.] TASNÁDI NAGY GYULA. Budapest, 1920.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár* 1–12. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. [1–9.] Pest, [10–12.] Budapest, 1860–1874.
- BÖLCSKEI ANDREA 1997. A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII–XIX. századi helységneveink körében. *Névtani Értesítő* 19: 16–26.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. Budapest.
- BÖLCSKEI ANDREA 2012. Az egyház mint egykori birtokos a magyar helységnevekben. *Névtani Értesítő* 34: 71–80.
- ComBars. = NEHRING, KARL szerk. 1975. *Comitatus Barsiensis. Die historischen Ortsnamen von Ungarn* 4. München.
- DF. = Diplomatikai Fényképgyűjtemény. <http://mol.arcanum.hu>
- DHA. = GYÖRFFY, GEORGIUS ed. 1992. *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Budapest.
- F. = FEJÉR, GEORGIUS 1829–1844. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Budae.
- FNESZ.⁴ = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- HO. = *Hazai okmánytár* 1–8. Szerk. [1–5.] NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. Szerk. [6–8.] IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ. Budapest, 1876–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOkI. = NAGY IMRE – DEÁK FARKAS – NAGY GYULA szerk. 1879. *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest.
- KEGLEVICH KRISTÓF 2012. *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és Anjou-korban (1075–1403)*. Szeged.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005–. *Korai magyar helynévszótár (1000–1350)* 1–. Debrecen.
- KNAUZ NÁNDOR 1890. *A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság* 1. Budapest.
- KRISTÓ GYULA 1976. Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Historica Szegediensis* 55. Szeged.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1979. Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Magyar Nyelvőr* 103: 97–106.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza.
- PESTI JÁNOS 1969. Földrajzi neveink alsó-, felső- (~ al-, fel-) helyzetviszonyító elemei. *Magyar Nyelvőr* 93: 229–31.

- RÁCZ ANITA 1997. Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról. *Magyar Nyelvjárások* 34: 125–46.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX 2000. *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest.
- Str. = KNAUZ NÁNDOR – LUDOVICUS CRESCENS DEDEK szerk. 1874–1882, 1924. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* 1–3. Strigonii.
- SZABÓ ISTVÁN 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Budapest.
- SZÓKE MELINDA 2012. *Talmach* birtok leírása a garamszentbenedeki oklevélben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 49–60.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–4. Budapest.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abauj és Bars vármegye)*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. *Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008a. *Településnevek változástipológiája*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008b. Többnevűség a településnevek körében. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 285–94.
- TÓTH VALÉRIA 2011. Gondolatok a településnév-korrelációkról. *Névtani Értesítő* 33: 213–24.
- Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* Series I. Tom. 1–4. Budapestini, 1884–1891.
- ZsO. = *Zsigmondkori oklevéltár* 1–10. Összeáll. [1–2.] MÁLYUSZ ELEMÉR, [3–7.] MÁLYUSZ ELEMÉR kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA IVÁN, [8–9.] BORSA IVÁN – C. TÓTH NORBERT, [10.] C. TÓTH NORBERT. Budapest, 1951–2007.

SZÓKE MELINDA

MELINDA SZÓKE, **The appearance of the lexeme *apát* ‘abbot’ in the names of the possessions of Garamszentbenedek Abbey**

This paper presents the changes of names for possessions of Garamszentbenedek Abbey. The author examines toponyms that reflect ecclesiastical possession: the observed names were either derived from the lexeme *apát* ‘abbot’, or their changes involved the appearance of the same lexeme in the name forms. Collecting and analysing place names that indicated territories owned by the same proprietor has thrown light on so far hidden connections among toponyms: the names of the possessions that belonged to Garamszentbenedek Abbey raise the possibility that the distinctive additions *also* ‘lower’ and *felső* ‘upper’, for instance, were used not only to identify the two ends of a formerly single settlement after these parts became independent habitations, but also to eliminate homonymy.